

Кижиниң тап-эриктериниң Текши Декларациязы

Генеральный Ассамблея 1948 жылдың январ айының 10-чы күнинде жараткан

Жартамал

Кижилик билезиниң ончо турчыларының жарамыкту, жакшы жанын, онойдо ок тең-тайла туура салбастап-эриктерин аяруга алганы олардың жайымынын, ак-чегиниң ле текшилей амыр-энчүниң тѳзѳгѳзи болот; кижиниң тап-эригин керекке албай, кыйа кѳргѳни шок-табаруларга экелгенин аяруга алып, оной улам кижиликтин агару күүн-табын ачындырат. Улуста ачык сѳстин жайымы болотон ло једикпес-тутақта ла коркорынан жайым жадын јүрүмди тѳзѳгѳни улустын ичкери јүткимели деп жарлалган; кижиниң тапэриги јасактын јаныла кыйалтазы јогынан корулалары аяруга алылар учурлу. Чокымдап айтса, кизи кѳмѳ базышка удур туруп чыгарынын эпаргазыла тузаланбазын; албатылар ортодогы најылык колбулардын ѳзүмин јѳмѳѳрин аяруга алып; онойдо ок Бириктирилген Нациялардын калыктары бойынн Уставында кижиниң тѳс тап-эригине бѳдүмјизин јѳмѳгѳнин аяруга алып, ѳзеери кажыла кижиниң кижилик күүндү байлыгын ла эр ле эппи кижиниң тең-тай тап-эриктү болорын аяруга алып, жайым аяалгада социальный ичкери ѳзүмди ле жадын-јүрүмниң аяалгазын ондолторын јѳмѳѳр деп шүүлтеге келген; турчы-ороондор Бириктирилген Нациялардын Организациязыла ѳмѳ-јѳмѳ иштеери деп молјонгонын аяруга алып, јѳмѳлтѳболуш ажыра текши тоомјыга ла кижиниң тап-эриктерин ле тѳс жайымын буспас деп айдар керек; бу тап-эриктердин ле жайымын текши учурын ондоорын аяруга алганы, бу молјуны јүрүмде толо бѳдүреринде сүрекеј јаан учурлу болгонын база аяруга алып, Генеральный Ассамблея кижиниң тапэриктериниң чындык Текши Декларациязын јүрүмге кийдиретен каруулу иш деп јарлап јат. Каруулу ишти бѳдүрерге текши калыктар, ороондор јилбиркеп јүткир учурлу. Кажыла кизи, онойдо ок общественн кажыла органы чындык, јүрүмдик Декларацияны аяруга алып, үредүниң ле билгирдин шылтузында бу тап-эриктерди ле жайымды тоорына, јеткилдееерине болулып-јѳмѳжѳрине амадазын. Онойдо ок калыктар ла ороондор ортодо иш ажыра озочыл амадулу, текшилей жарамыкту једимге једер. Ол каруулу ишти Бириктирилген Нациялардын Организациязынн турчы-ороондорынн калыктары ортодо, онойдо ок олардын јурисдикциязындагы јерлердеги јуртап јаткан калыктары ортодо текшилей тооп, јүрүмде кийдирерин јеткилдееер.

1-кы тизим

Ончо улус ак-јарыкка жайым ла тең-тай тап-эриктү туулат. Олор санааукаалу ла чек күүн-тапту болуп бѳткен ле бой-бойын карындаш кирези кѳрѳр лѳ јүрер учурлу.

2-чи тизим

Кажыла кижиде чындык Декларацияла јарадылган ончо тап-эриктер ле жайым болор учурлу. Мында угы, бѳдүминиң ѳни, бѳдүми, тили, жагдаган јаны, политикалык эмезе ѳскѳ кѳрүми, угы-тѳзи, социальный аяалгазы, аргазы аайынча бир де аңылаш-ылгамал јок болор учурлу.

Ого ѳзеери кижиниң јуртап јаткан јеринең камааны јогынан политикалык тап-эрик аайынча эмезе калыктар ортодогы учуры аайынча бир де аңыланыш-башкаланыш болбос учурлу. Кижиниң јаткан јери кемнең де камаанду, кемниң де корулында, бойын бойы башкарынбай да турган болзо эмезе бойынн (јеринде) суверенитединде кандый бир тудулу да болгонынн камаанду болбос учурлу.

3-чи тизим

Кажыла кизи жадын-јүрүмге, жайымга ла таңынан бойына тийерге јарабастап-эриктү.

4-чи тизим

Кем де жалчы эмезе албанду базынчык аяалгада болбос учурлу; жалчыларды садарынын эмезе жалчыланарынын, базынарынын ончо бѳдүми јарадылбай јат.

5-чи тизим

Кем де кандый да кыйынга эмезе онын учурын, тоомјызын тѳжүрип турган кизи күүни јок базынышка алдыртпас учурлу.

6-чы тизим

Кажыла кизи, кайда да јүрзе, онын правосубъектозын тоорына тап-эриктү.

7-чи тизим

Ончо улус јасактын алдында теп-тең, кандый ла ылгаш јогынан јасактын тең-тай корулына тап-эриктү. Ончо улус чындык Декларацияны бузуп турган кыйыкташта тең-тай корулга тап-эриктү. Онойдо ок ондый кыйыкташка тектериштең база тап-эриктү.

8-чи тизим

Кажыла кизи ого Конституцияла эмезе јасакла берилген тѳс тап-эриктери бузулган тужында ниделү, тоомјылу эл јаргыларда тап-эриктерин једимдү орныктырарга тап-эриктү.

9-чы тизим

Кемди де тууразынан олјолоорго, тударга эмезе сүрерге јарабаст.

10-чы тизим

Кажыла кизи онын тап-эриктерин ле молјуларын чокымдаарга, онойдо ок ого эдилген уголовный бурулаштын тѳзѳгѳзин чокымдаарга толо тең-тайга тайанып, онын кереги ачык-јарык аяалгада кѳрүлзин ле јаргы ак-чек, кемнең де камаанду эмес чындык болзын деп тап-эриктү.

11-чи тизим

Кажыла кизи шок-керек эткен деп бурулатса, онын бурузы јок деп ачык јаргыда јасактын ээжизиле јарталбаганча, ол ѳйдин туркунына коруланарына керектү ончо аргаларла јеткилделер деп тап-эриктү.

Кем де кандый бир керекти эткен эмезе нени де этпеген деп шылтакка тайанып, шок-керек эткен деп јаргылатпас учурлу. Шок-керекти эдер тужында национальный јасак эмезе калыктар ортодогы тап-эриктер аайынча шок керек деп чотолбогон болзо. Онойдо ок шок-керек эдилген ѳйдѳ, болгодый кезедүге кѳрѳ, кату кезедү эдилбес.

12-чи тизим

Онын таңынан ла билелик јүрүмине тууразынан кем де киришпес учурлу. Онойдо ок кем де онын айыл-јуртына, корреспонденциязынын јажыдына эмезе онын ады-јолына, јүрүмине тууразынан кирижер учуры јок. Кажыла кизи ондый табарудан, кирижеринең коруланар јасакка тап-эриктү.

13-чи тизим

Кажыла кизи кажыла ороон кеминде жайым јүрер ле јуртап јадарга јерди талдап алар аргалу.

Кажыла кизи кандый ла орооннон јүре берер, ол тоодо бойынн, онойдо ок бойынн ороонына бурылар тап-эриктү.

14-чи тизим

Кажы ла киж и истежүдең улам ӱскӱ ороондо коруланар јерди бедиреер ле коруланар јерле тузаланар аргалу.

Бу тап-эрикле кандый истежү тужында тузаланарга јарабас. Качан чын ла политикалык эмес шок-кылык эмезе керектер Бириктирилген Нациялардың Организациязының амадуларына ла эжилерине келишпей турза.

15-чи тизим

Кажы ла киж и гражданство алар тап-эриктү.

Кандый да кижининг гражданствозын эмезе гражданствозын кубултар тап-эригин ала - кӱнчӱ айрырга јарабас.

16-чы тизим

Эркемине јеткен эр ле эпши улус угы-тӱзинен эмезе јандаган јаңынаҥ камааны јогынаҥ айыл-јурт тудуп, билелү болор тап-эриктү. Олор айылјуртты тӱзӱр, јуртаар ла айрылыжар тужында тең-тай тап-эрикле тузаланат.

Айыл-јурт тӱзӱп јаткан эки јаны экүлези јайым ла эптү-јӱптү сӱслӱ, күүнле биригер аргалу.

Биле общественнын тӱзи, тӱзӱлгӱзи, ол общественн ла государствонн јанынаҥ корулашка тап-эриктү.

17-чи тизим

Кажы ла киж и алкы-јӱзжӱ таңынаҥ ээленер, эмезе ӱскӱлӱриле де кожо ээленер тап-эриктү.

Кемниҥ де алкы-јӱзжӱзин тууразынаҥ келип айрырга јарабас.

18-чи тизим

Кажы ла киж и јайым күүн-санаага, ак-чекке ле кудай јаңына тап-эриктү; бу тап-эрикке бойынн кудай јаңын эмезе кӱрүмин солыыры кирет, бойынн јанын јайым јандаары эмезе кӱрүмин таңынаҥ бойы, эмезе ӱскӱ улус ла кожо јандаары база кирет. Кудайлык чүм-јан јанжыгуларды ӱткүреринде тапэриктү.

19-чы тизим

Кажы ла киж и бойында јайым кӱрүмдү ле оны јайым чыгара айдар тапэриктү. Ол тап-эрик аайынча бойынн кӱрүминен јайым тудунар ла государствонн гран-кыйузынаҥ камааны јогынаҥ јетирүлерди ле кӱрүмсанааларды кандый ла эп-сүмелерле бедиреер, алар ла таркадар тап-эриктү.

20-чи тизим

Кажы ла киж и амыр-энчү јуундарга ла ассоциацияларга кирер јайым тап-эриктү.

Кемди де кандый бир ассоциацияга албан күчле кийдирилер аргазы јок.

21-чи тизим

Кажы ла киж и ороонды башкараарында чике эмезе јайым талдап алган чыгартулу улус ажыра туружар тап-эриктү.

Кажы ла киж и бойынн ороонында госслужбага тең-тай кирер тапэриктү.

Башкарунын јаңынн тӱзӱлгӱзинде эл-јоннын күүн-табы болор учурлу; ол күүн-тап аңылу ӱйдин бажында ӱдүп турган ак-чек талдаштарда кӱрүлер учурлу. Ол талдаштар текши ле тең-тай талдаачы тап-эрикле ӱдӱр учурлу. Јажытту үнберишле эмезе јайым үнберишти јеткилдеечи ӱскӱ дӱ бӱдүмле ӱткүрилзин.

22-чи тизим

Кажы ла киж и общественн турчызы, айдарда, ол социальный јеткилдешке, јайым ӱзүмге тап-эриктү. Ол экономикалык, социальный ла культурный ӱлӱктерде национальный эп-аргалар ла калыктар ортодо ӱмӱ-јӱмӱ иш, онойдо ок кажы ла орооннн сайламазы ла аргалары ажыра ичкери ӱзӱр тап-эриктү.

23-чи тизим

Кажы ла киж и ишке, ишти јайым талдаарына, иште ак-чек ле јарамыкту айалгага, иштеер јери јок айалгадаҥ корулалар тап-эриктү.

Кажы ла киж и кандый да кыйыкташ јогынаҥ тең-тай иш учун тең-тай ишјалду болор тап-эриктү.

Кажы ла киж и јолду кайралга тап-эриктү. Онызы кижиге керектү јадын-јүрүмге ле билезине јарамыкту јадынды јеткилдеер учурлу. Керек тужында, ӱскӱ дӱ социальный јеткилдешле үзеери јеткилделер.

Кажы ла киж и профсоюзный биригүни тӱзӱр лӱ профсоюзтарга бойынн јилбүлерин корыыр амадула кирер тап-эриктү.

24-чи тизим

Кажы ла киж и амыраарга ла бош ӱйгӱ тап-эриктү. Онойдо ок иштеер күнди керектү кеминде тузаланары ла тӱлӱлип турган јаңжыккан амыралта (отпуск) керегинде тап-эрик база кирет.

25-чи тизим

Кажы ла киж и јүрүмдик кеми бийик болорына тап-эриктү. Курсактамагы, кийим-тудумы, айыл-јурты, медициналык јеткидежи, керектү соцјеткилдеш су-кадыкты, јадын-јүрүмди керектү кеминде, некелтелерге келиштире болор учурлу. Иш јок артса, оору-јобол болзо, кенек артса, јаңыскан артса, карыыр јажы јетсе эмезе онын бойынаҥ камааны јок күч айалга боло берзе, кажы ла киж и тап-эриктү.

Энелик ле оогош балдар аңылу болушта ла кичеемелге тап-эрик берет. Ончо балдар биледе, онойдо ок биледе эмес те айалгада чыккан болзо, ончозы тең-тай социальный корулаш ла тузаланар учурлу.

26-чы тизим

Кажы ла киж и үредүге тап-эриктү. Үредүлик акча тӱлӱбӱзинен болор учурлу. Анчада ла баштамы ла текши үредүлик. Баштамы үредүлик кыйалтазы јогынаҥ болор учурлу. Технический ле профессиональный үредү ончозына јарамыкту болор учурлу. Кажы ла кижиниҥ аргаларына тайанып, бийик үредү база ончозына јолду болор керек.

Үредүлик кижиниҥ ичкери ӱзүмине ууламјылу болор учурлу. Кижиниҥ тап-эриктерине ле јайымынын тӱс ууламјыларын эл бедерине ууландырылар учурлу. Үредүни калыктар ортодо тоомјыга, најылыкка, текши тил табарына јолду болор учурлу. Угы-тӱзи ле јандаган јандары аайынча ӱлӱктер ортодо

ондомолды жѳмѳѳр. Амыр-энчѳни жѳмѳѳри аайынча Бириктирилген Нациялардын Биригѳзиниѳ ѳткѳрип турган ижин жѳмѳѳр учурлу.

Ада-энелер оогош балдарына ѳредѳликтѳн бѳдѳмин талдаарында тапѳриктѳ.

27-чи тизим

Кажылакижи общественѳнѳн культурный жѳрѳминде эрчимдѳ туружар тап-ѳриктѳ. Кеендикле таныжар, билим ѳзѳмде туружар, турулталаарыла тузаланар аргалу.

Кажылакижи онѳн кѳгѳс байлыгын, ар-жѳѳжѳлик жилбѳлерин корыыр тап-ѳриктѳ. Билим, литературалык эмезе художественный иштиѳ авторы болзо, ол тап-ѳриктѳ болор учурлу.

28-чи тизим

Кажылакижи социальный ла калык ортодогы эѳжи-аайга тап-ѳриктѳ. Мында чындык Декларацияда жарадылган тап-ѳриктер ле жайым бѳткѳлинче бѳдер аргалу.

29-чы тизим

Кажылакижи общественѳнѳн алдында молжлу. Шакламында кижиниѳ толо ло жайым ичкери ѳзѳми болор аргалу.

Кажылакижи бойынѳн тап-ѳриктерин ле жайымын жѳрѳмде кийдирип тура, жасакла жарадылган тудуларды буспас учурлу. ѳскѳ улустыѳ тап-ѳриктерин, жайымын тооп, баалап, демократиялык общественѳнѳн текши некелтезин, эѳжизин буспас учурлу.

Бу тап-ѳриктерди ле жайымды кийдирип, ол онойдо ок Бириктирилген Нациялардын Биригѳзиниѳ эѳжилерине, некелтелерине ол удур болбос учурлу.

30-чы тизим

Чындык Декларацияда жарадылганын кандый бир ороонго, бир бѳлѳк улуска эмезе таѳныѳн улуска кандый бир иш ѳдерге эмезе кандый бир керекти ѳдерге, чындык Декларацияда жарадылган тап-ѳрикти ле жайымды жоголторго ууландырылган деп ондоорго жарабас.